

पुराचा संभाव्य धोका टाळण्यासाठी पूररेषेच्या आत कोणतेही बांधकाम न होण्याच्या दृष्टीने पूररेषेची आखणी करणे व निषिद्ध व नियंत्रित क्षेत्राचा उपयोग करण्याबाबत मार्गदर्शक सूचना

महाराष्ट्र शासन  
जलसंपदा विभाग,  
शासन परिपत्रक क्र पूरनि-२०१८/(१८२/२०१८) सिं.व्य.(महसूल)  
मंत्रालय, मुंबई ४०००३२,  
दिनांक:-३ मे, २०१८

**वाचावे :-** शासन परिपत्रक क्र.एफडीडब्लू -१०८९/२४३/८९/ सिं.व्य.(कामे), दि. २.०९.१९८९,  
दि.२१.९.१९८९

**प्रस्तावना :-**

पाटबंधारे विभाग शासन परिपत्रक क्र एफडीडब्लू १०८९/२४३/८९/ सिं.व्य (कामे) दि.२.९.१९८९ व दि.२१.९.१९८९ अन्वये पुराचा संभाव्य धोका टाळण्यासाठी पूररेषेच्या आत कोणतेही बांधकाम न होण्याच्या दृष्टीने पूररेषेची आखणी करण्याबाबत सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत.

नदीच्या निळ्या पूररेषेच्या आत निषिद्ध क्षेत्रात व लाल पूररेषा व निळी पूर रेषा यांच्यामधील नियंत्रित क्षेत्रात शहरांच्या, गावांच्या, तिर्थक्षेत्र विकासाच्या दृष्टीने नदीवर पूल बांधणे, पूलाचे दोन्ही बाजूने पोहोच रस्ते तयार करणे, शहराच्या विकास आराखड्यानुसार नदीच्या बाजूने जाणारे रस्ते, उद्याने व जॉर्गींग ट्रॅक तयार करणे तसेच पूरसंरक्षक कामांतर्गत नदीच्या तीरालगत पूर संरक्षक भिंत बांधणे, घाट बांधणे या शिवाय गॅस पाईपलाईन क्रॉसिंग करणे, विद्युत वाहिनी क्रॉसिंग करणे, नदीच्या कडेने ड्रेनेज पाईप लाईन टाकणे, मलनिसारण प्रकल्पाचे काम करणे, इ. प्रकारच्या सार्वजनिक स्वरूपाच्या अपरिहार्य कामांसाठी संबंधित शासकीय / निमशासकीय संस्था, स्थानिक स्वराज्य संस्था कडून ना-हरकत प्रमाणपत्रांची वाढती मागणी, जलसंपदा विभागामार्फत राज्यातील विविध नदीनाल्यांवर पूर्ण झालेल्या प्रकल्पांची संख्या व बांधकामाधीन प्रकल्पांची संख्या, काळानुरूप बदलेले पर्जन्यमानाचे स्वरूप, पूरनियंत्रण व पुराचे अंदाज वर्तवण्याबाबत उपलब्ध अत्याधुनिक यंत्रणा इत्यादी गोष्टींचा एकत्रित पणे विचार करण्याची आवश्यकता निर्माण झाली आहे.

शासन परिपत्रक क्र न्यायप्र -२०१४ प्र.क्र.४२४/२०१४ सिं.व्य (म), दि.२.३.२०१५, अन्वये जलसंपदा विभागामार्फत पूरक्षेत्र व पूररेषा नकाशे व आराखड्यांना मान्यता देण्यात येते. तथापि पाटबंधारे विभाग शासन परिपत्रक क्र एफडीडब्लू १०८९/२४३/८९/ सिं.व्य (कामे), दि.२.९.१९८९ व दि.२१.९.१९८९ अन्वये नदीच्या निळ्या पूररेषेच्या (Blue Line) आत निषिद्ध क्षेत्रात (Prohibitive Zone) आणि लाल पूररेषा(Red Line) व निळी पूर रेषा(Blue Line) यांच्यामधील नियंत्रित क्षेत्रात(Restrictive Zone) सार्वजनिक सुविधांच्या दृष्टीने आवश्यक नेमकी कोणती अपरिहार्य कामे घ्यावीत याबाबत अधिक स्पष्टता आणण्याच्या दृष्टीने सुधारणा करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. यादृष्टीने एकत्रित सुधारित / अद्ययावत सूचनांचा समावेश करून आता खालील प्रमाणे परिपत्रक निर्गमित करण्यात येत आहे.

## परिपत्रक -

१. पाटबंधारे विभाग शासन परिपत्रक क्र एफडीडब्ल्यू १०८९/२४३/८९/ सिंव्य (कामे) दि.२.९.१९८९ व दि.२१.९.१९८९ अद्ययावत करण्यात येत आहे.

२. पूरक्षेत्रातील जमिनीच्या वापराबाबत धरण सुरक्षितता संहिता ( Dam safety Manual) प्रकरण ८/ १९८४ मध्ये दिलेल्या मार्गदर्शक सूचनांच्या आधारे महत्वाच्या पूररेषा ह्या मुख्यत्वेकरून दोन प्रकाराच्या आहेत. निषेधक पूररेषा ( Blue Line) व नियंत्रक पूररेषा ( Red Line) .

३. निळी पूररेषा (Blue Line) :-

निळी पूररेषा (Blue Line) ही खालीलपैकी येणाऱ्या जास्तीत जास्त विसर्गाच्या पाणी पातळीला आखलेल्या रेषेला संबोधण्यात यावी.

अ) सरासरीने २५ वर्षातून एकदा (१ in २५ year) या वारंवारीतेने (Frequency) येणारा पूर विसर्ग किंवा

ब) प्रस्थापित नदीपात्राच्या विसर्गक्षमतेच्या दिडपट विसर्ग.

४. लाल पूररेषा (Red Line) :-

लाल पूररेषा (Red Line) ही खालीलपैकी येणाऱ्या विसर्गाच्या पाणी पातळीला आखलेल्या रेषेला संबोधण्यात यावी.

अ) ज्या भागात धरण नसेल तेथे :- सरासरीने १०० वर्षातून एकदा (१ in १०० year) या वारंवारीतेने (Frequency) येणारा पूर विसर्ग.

ब) ज्या भागात धरण असेल तेथे :- प्रकल्पाच्या संकल्पनातील सांडव्यावरून वाहणारा संकल्पित महत्तम पूर विसर्ग अधिक धरणाखालील पाणलोट क्षेत्रातून येणारा अपेक्षित १०० वर्षातून येणारा (१ in १०० year) या वारंवारीतेने (Frequency) येणारा पूर विसर्ग.

५. निषिद्ध क्षेत्र (Prohibitive Zone) :-

नदीच्या उजव्या तीरावरील निळी पूर रेषा (Blue Line) ते नदीपात्र ते डाव्या तीरावरील निळी रेषा (Blue Line) या मधील क्षेत्राला निषिद्ध क्षेत्र (Prohibitive Zone) म्हणून संबोधण्यात यावे.

६. नियंत्रित क्षेत्र (Restrictive Zone) :-

नदीची निळी पूररेषा (Blue Line) ते त्याच तीरावरील लाल पूररेषा (Red Line) यामधील क्षेत्राला नियंत्रित क्षेत्र (Restrictive Zone) संबोधण्यात यावे.

७. निषिद्ध क्षेत्राचा (Prohibitive Zone) उपयोग फक्त मोकळ्या जमिनीच्या स्वरूपात उदा. उदयाने, खेळाची मैदाने किंवा हलकी पिके घेणे , ज्याठिकाणी पिके घेण्याचा हक्क पारंपारिक वापरामुळे प्रस्थापित झाला आहे अशा ठिकाणी (उदा. नदीपात्राजवळ करण्यात येणारी कलींगड / टरबूज / खरबूज इ.ची लागवड सार्वजनिक शौचकूप व मल:निस्सारण सुविधा ) अशा सारख्या कारणांसाठीच केला जावा की जेणे करून नदी प्रवाहात कोणताही अडथळा येणार नाही , नदीची वहनक्षमता कमी होणार नाही व नदीच्या काटछेदात कोणताही बदल होणार नाही .

८. नियंत्रक क्षेत्राचा (Restrictive Zone) उपयोग खालील कारणांसाठीच केला जावा .

i) सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने आवश्यक व अपरिहार्य मलःस्सारण योजना .

ii) सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने आवश्यक व अपरिहार्य सार्वजनिक रस्ते की जेणेकरून सदर रस्त्याची माथा पातळी निळ्या पूररेषा पातळीच्या वर असेल. सदर पातळी किती वर असावी याची निश्चिती संबंधित Indian Road Congress Code मधील तरतुदीनुसार करावी.

iii) सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने आवश्यक व अपरिहार्य पाणीपुरवठा पाईपलाईन, गॅस पाईप लाईन , ड्रेनेज पाईपलाईन की जेणेकरून सदर पाईप लाईन भूमिगत असावी व त्यामुळे नियंत्रित क्षेत्रातील नदीच्या काटछेदात कोणताही अडथळा येऊन त्यात बदल होणार नाही.

iv) नियंत्रित क्षेत्रातील बांधकामांच्या तळमजल्याच्या जोत्याची पातळी लाल पूररेषा पातळीच्या वर सुरक्षित उंचीपर्यंत असावी की ज्यामुळे पूरपातळी नियंत्रक क्षेत्रात जास्त वाढण्यापूर्वी तेथील नागरिकांना सुरक्षितस्थळी सहजपणे जाता येईल. तसेच या क्षेत्रामध्ये येणारा संभाव्य पूर व तसेच पुरामुळे होणारी जिवित हानी व मालमत्तेचे नुकसान टाळण्यासाठी ह्या क्षेत्रातील लोकांना, जनावरांना व वस्तुंना अल्पावधीची पूरसूचना मिळताच हे क्षेत्र तातडीने सोडून सुरक्षित स्थळी जाणे शक्य होईल.

९. उपरोक्त मुद्दा क्र. ८ मध्ये नमूद उपयोगांमुळे नदी प्रवाहात कोणताही अडथळा येणार नाही , नदीची वहनक्षमता कमी होणार नाही व नदीच्या काटछेद क्षेत्रात कोणताही बदल होणार नाही , याची दक्षता घेण्यात यावी . प्रवाहाला अडथळा आणणारे बांधकामाविरुद्ध मुख्य अभियंता कारवाई करण्यास सक्षम असतील. निषिद्ध (Prohibitive Zone) व नियंत्रित क्षेत्रात (Restrictive Zone) करावयाच्या सदर सार्वजनिक कामांच्या सुरक्षिततेची संपूर्ण जबाबदारी संबंधित विभागाची / स्थानिक स्वराज्य संस्थेची असेल व संभाव्य पुरामुळे होणाऱ्या जिवीत व वित्त हानीस संबंधित विभाग/ स्थानिक स्वराज्य संस्था जबाबदार राहिल व त्याअनुषंगाने उद्भवणाऱ्या न्यायालयीन प्रकरणास संबंधित विभाग / स्थानिक स्वराज्य संस्था जबाबदार असेल.

१०. वरील बाबींचा विचार करून पुराचा संभाव्य धोका टाळण्यासाठी व निषिद्ध व नियंत्रित क्षेत्राची निश्चिती करण्याच्या दृष्टीने आवश्यक पूररेषा आखून देण्याबाबत जलसंपदा विभागाकडे जिल्हाधिकारी , स्थानिक स्वराज्य संस्था अथवा अन्य विभागाकडून मागणी प्राप्त झाल्यास जलसंपदा विभागाच्या संबंधित क्षेत्रीय मुख्य अभियंता यांनी शासन परिपत्रक क्र न्यायप्र -२०१४ प्र.क्र.४२४/२०१४ सिं.व्य (म), दि.२.३.२०१५ अन्वये कार्यवाही करावी.

११. जलसंपदा विभागाचे कार्यक्षेत्र नदी किनारी पूररेषेची आखणी करण्याइतपतच मर्यादित असल्याने निषिद्ध क्षेत्रातील व नियंत्रित क्षेत्रातील उपरोक्त परिच्छेदात नमूद केलेली सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने अपरिहार्य व आवश्यक कामांना जलसंपदा विभागाच्या ना-हरकत प्रमाणपत्राची आवश्यकता राहणार नाही .

तथापि, पर्यावरण विभाग/ इतर विभाग/ स्थानिक संस्था/ इतर शासकीय विभाग यांची वैधानिक मान्यता आवश्यक असेल तर ती स्वतंत्रपणे घेण्यात यावी.

१२. सदर शासन परिपत्रक विधी व न्याय विभागाचा अनौपचारिक संदर्भ क्र. ३८८-२०१८/E दि.१३.४.२०१८ व नगरविकास विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्र. टिपीएस -१०१८/अनौस.५/२०१८/नवि-९ दि.१९.४.२०१८ नुसार निर्गमित करण्यात येत आहे .

१३. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या [www.maharashtra.gov.in](http://www.maharashtra.gov.in) या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१८०५०३१८०१५९५७२७ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नावाने,

(च.आ.बिराजदार)

सचिव (लाक्षेवि)

प्रत :- मा. राज्यपाल यांचे सचिव,

१. मा.मुख्यमंत्री यांचे कार्यालय,
२. मा.अध्यक्ष / उपाध्यक्ष, विधानसभा, विधानभवन, मुंबई,
३. मा.सभापती / उपसभापती, विधानपरिषद, विधानभवन, मुंबई,
४. मा.विरोधी पक्षनेते, विधानसभा, मुंबई, यांचे कार्यालय, विधानभवन, मुंबई,
५. मा.विरोधी पक्षनेते, विधानपरिषद, मुंबई, यांचे कार्यालय, विधानभवन, मुंबई,
६. मा. मंत्री, जलसंपदा यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
७. मा. राज्यमंत्री (जलसंपदा) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
८. महालेखापाल १ / २ (लेखा व अनुज्ञेयता) महाराष्ट्र राज्य, मुंबई/नागपूर
९. महालेखापाल १ / २ (लेखा परीक्षा) महाराष्ट्र राज्य, मुंबई/नागपूर,
१०. अ.मु.स (गृह) यांचे स्वीय सहायक, गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
११. अ.मु.स (महसूल) यांचे स्वीय सहायक, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१२. अ.मु.स. (पर्यावरण) यांचे स्वीय सहायक, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१३. प्रधान सचिव (जलसंपदा) यांचे स्वीय सहायक, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१४. प्रधान सचिव (नगरविकास) यांचे स्वीय सहायक, नगरविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१५. सचिव (जसंव्य व लाक्षेवि) यांचे स्वीय सहायक, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१६. सचिव (प्रकल्प समन्वय) यांचे स्वीय सहायक, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१७. सर्व मंत्रालयीन विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
१८. माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई,
१९. सर्व महासंचालक, जलसंपदा विभाग,

२०. सर्व विभागीय आयुक्त, महसूल विभाग, महाराष्ट्र राज्य,
२१. सर्व जिल्हाधिकारी, महाराष्ट्र राज्य,
२२. सर्व कार्यकारी संचालक, जलसंपदा विभाग,
२३. संचालक, नगररचनाकार, पुणे,
२४. सर्व मुख्य अभियंता/मुख्य अभियंता व मुख्य प्रशासक, जलसंपदा विभाग,
२५. जलसंपदा विभागातील सर्व सहसचिव व उपसचिव, मंत्रालय, मुंबई,
२६. सर्व अधीक्षक अभियंता/अधीक्षक अभियंता व प्रशासक, जलसंपदा विभाग,
२७. ग्रंथालय, विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई,
२८. सिं.व्य. (महसूल) कार्यासन, संग्रहार्थ,